

Mesék útja

A kisgyermekkel, gyermekekkel való minden foglalatosságunk végcélja ráébreszteni őket a valóságra — melyben mellettünk kell majd elfoglalniuk a helyüket. Ennek a célnak a jegyében születik a gyermekirodalom, melyről sokszor hajlamosak vagyunk azt hinni (néhány konkrét művek kapcsán joggal), hogy nem sok köze van az irodalomhoz, inkább egyszerű pedagógia. A továbbiakból szeretnénk, ha kiderülne: a felnőttirodalom és az igazi gyermekirodalom között lényegileg semmi különbség, s szeretnénk, ha e tény fokozottabban irányítaná a figyelmet a gyerekeknek írt művek sokaságára — mely napjaink jó üzletévé és gyenge irodalmává vált.

Kisgyermeknek, az egészen kicsikéknek nem mondunk mesét, az még túl súlyos alig nyiladozó értelmüknek. A *játék* az, ami kitölti életüket, s előkészíti a „mesék korszakát” is. Előkészíti, mert kifejleszt bennük egy sajátos — játékos — viselkedéstípust, melynek lényege (J. M. Lotman szerint): a gyakorlati és feltételes viselkedés egyidejű realizálása. Lotman példája: „Az élő tigristől a kisgyermek fél, a kitömöttől nem fél, és csupán a *játékban tigrisként szereplő*, székre borított csikos köpenytől fél is, meg nem is fél egyszerre.” (A művészet a modelláló rendszerek sorában.)

A műalkotás, a mese élvezése is olyan sajátos viselkedést követel meg, amely sokban hasonlít a játékos viselkedéshez, ezért ennek előkészítő szerepe lehet. A modern mese tekintettel van a gyermekek életkorára: a kisebbeknek egyszerű, játékos mozzanatokból alkotják meg, a játékból kristályosítják ki a mesét. Valahol a megismerés folyamatának a kezdetén álló kisgyermekbe „betápláljuk” a környező valóságot, mely legyen számunkra bármilyen szürke és megszokott, neki csodálatosként hat, s ez az egyszerű tény megteremti a mese keretét, világát: a *fantasztikumot*. Minden fantasztikus a gyereknek, a legnyilvánvalóbb dolgokon, köznap tárgyakon is csodálkozik. És játékká válik minden e fantasztikus világban (a valóságban tehát, mert ezt látja annak), minden megkülönböztetés, választás — az almát meg lehet enni, a labdát nem. Ő próbálkozik, játszik, s az összes kapcsolatlehetőségek útján járva a „csodáéból” bontja ki a maga valós világát, mely a gyermekkor végén kiterjed az egész „csodásra”, s így egyszer csak észreveszi magát a valóságban. Egy ponton elmarad a játék, de a mese nem. A játék reális tevékenységgé válik, a mese viszont tovább kíséri az embert a művészetben. Kereshetjük a mese mozzanatait már a játékban, de a mesében az irodalmat, a művészetet kell mindig megtalálnunk.

Hervay Gizella sikeres kötete, melyet a gyimesközéploki iskola I—IV. osztályos tanulóinak rajzai tesznek egyedülállóvá, kísérletjellegében érdekes. Az írások a *játék* fokozatain jutnak el néha egészen egyszerű *meséig*. A szerző tökéletesen ismeri a kisgyerek világfelfedező útjának állomásait, s ebben próbálná irányítani, segíteni. Kobak, a mesék hőse „egészen kicsi fiú”, s egy történet például arról szól, hogyan képzei el, majd ismeri meg a vonatot. Ez még nyilván nem mese, az sem, ahogyan dilemma elé kerül, amikor lerajzolja a napot (rajzolhat-e kettőt, mikor csak egy van stb.). Gyerekeknek felolvasva nem is hatnak meséknek — és nem is tetszenek nekik (legalábbis én ezt tapasztaltam).

A kötet mintha nem is gyerekekhez szólna. A gyermekvilág érdekes tükörképe (így tett Kobak, az történt vele...) — de mikor a gyerek elé tartom, nem élvezheti (s ez már nem tapasztalati megfigyelés): mert az övé, *ismeri*; nélkülözi

az érdekességet, a még nem ismert, a fantasztikumot, amelyet inkább hordoz egy asztalláb, mint az asztallábal foglalatoskodó Kobakról szóló mese. A gyermek önmagát láthatja Kobakban, de melyik gyereket érdekli saját maga? Hervay írásai, amelyek — mondtuk — bár a gyermekvilág tökéletes ismeretéről tanúskodnak, ritkán válnak mesévé, a gyerek számára meghallgatni való érdekességgé.

Ó (a gyerek) is elbábrálgat egy rajzzal, elmélkedik, hogy lehet-e kacagó napot rajzolni, szórakozik, tanulságosan, főleg ha közben segíti is valaki — de ha mindezt egy mesében hallja, nem érdekli, mert *túl közel és túl távol* van egyszerre tőle. Túl közel, mert vele vagy hozzá hasonlóval történik, ő pedig nem érdekes önmaga számára; túl távol, mert a mese szituációja (kacagó napot rajzolni) rendkívül érdekes lenne neki, de nem próbálhatja ki, *át sem élheti*, mert arra még nem képes, hogy érdekesség nélküli áttételen (!), egy hozzá hasonló kisfiú tettein keresztül, távolról élvezhessen valamit. Ha mondjuk egy kismalac rajzolná a kacagó napot, egyből megváltozna a helyzet, mert egy fantasztikus világ kellős közepében találná magát, ami a megismerés izgalmaival borzongatja meg. A kicsi malacban *inkább magára talál*, és játékosan talál magára: hitetlenkedik, majd rájön, hogy a kicsi malac nem tud rajzolni, s aki a neki tulajdonított tetteket véghezvinné, véghezvihetné, az csakis ő. S hogy minderre rájön, ez boldoggá teszi, érdekeltté a kismalac cselekedeteiben. Továbbá többszörös kapcsolatot fűzi e malachoz: sajnálja, kacagja stb., hogy az nem tudja, amit ő tud, holott annyira hasonlatos hozzá. Ezek a hatások pedig felerősítik egymást. Kobak cselekedeteinek hallatán ilyesmi nem történik: az olvasó (hallgató) és a mesehős között egyszerű, a gyermeket untató, tudatát meg nem mozgató azonososság van.

Hervay kötete nagyon érdekes, de nem a gyerekek, inkább szülei számára. Ez tipikusan „felnőtt” irodalom. Az ugyanis az emberhez szól, központjában az ember van, aki önmagára, lehetőségeire ébredt már, és a világból leginkább ez érdekli. A kisgyermek ezzel fordítva van: ő „kizárja” a világból önmagát.

Mint a megismerés eszköze (bár irányulásuk ellentétes) a felnőtt- és a gyermekirodalom hasonlatos. Utóbbinak sajátossága: a világ olyan kell hogy legyen benne, mint amilyennek a kisgyermek tudja — fantasztikusnak, mert számára az az igaz. Tehát: olyannak kell lennie a mese világának, hogy a gyermek „igaznak” (fantasztikusnak) lássa, ugyanakkor olyannak, hogy mi is annak lássuk a mi „szürke” valóságunk felől, hogy a fantasztikum a megismerés útja lehessen a valóság felé. Említettük, hogy a gyermekeknek szinte minden fantasztikus: szék, asztal. Hervay nagy érdeme, hogy tudja ezt, és mesél az egyszerű, hétköznapi dolgokról (nem sárkányokról, tündérekéről), de nem mindig tudja őket a fantasztikumba vonni, hogy becsábíthassa a gyermeket is. Világa valós a mi szemszögünkben, félig-meddig az a kisgyermekéből (tehát fantasztikus), de nem tud közeljutni hozzá, mert a szerző nem rá néz, hanem ránk, így aztán felnőttirodalom lesz meséiből, egyszerű elmondás, amely nem tudja a gyermeket lekötni, mert ez az „elmondás” a felnőtt művészetfogyasztó, olvasó kialakult képességeire (a gyakorlati és feltételes viselkedés *szintézisére*) alapoz, mely hasonlóan ugyan a kisgyermek játékos viselkedéséhez, de nem azonos vele. (Hogy az konkrétan hogy néz ki, arról már szó volt.)

A gyermekkor meséinek éltető eleme tehát a kisgyermekkorból magunkkal hozott és minőségileg változó játékosság, a fantasztikum — és az irodalom teljes eszköztára. Mint irodalomnak tükröznie kell a valóságot, az életet — mint mese, egy sajátos szemszögből: játékosan, fantasztikusnak kell hogy ábrázolja. Hervay Gizella meséiről szólva említettük, hogy miért (az érdekesség, az érdeklődés felkeltése miatt). Hangsúlyozni kell azonban, hogy az soha nem *öncélű* érdekesség, a gyermekeknél a megismerés folyamatába olvad.

A fantasztikumban (lásd T. Todorov) egyfajta kettősség hat: ingadozunk, hogy amit látunk, hallunk stb., *valóságos-e vagy sem*. A mese szereplőit kísérve a

játékos döntések, választások egész sorát éli át a gyermek. Érdekes megfigyelni, az élet tényei hogyan vándorolnak át a mese fantasztikumába, hogyan képesek megmozgatni a gyermek tudatát. A gyermek nap mint nap hall például nősülésről, férjhezmenésről (ő is családban él), és őt is mindegyre beállítják egy ilyen perspektívába („meggyógyulsz, mire megnősülsz“).

Igy aztán mindegyre halljuk a játszó apróságok között: „én vagyok az ember, te nekem főzzél vacsorát“ — s főzik a homokban. Ez játék. Ha az életnek e tényéről beszélni kezdünk neki („X.Y. házasodik“), nem érdeklí: mint reális lehetőség távol áll tőle. Ha lehozzuk az ő fantasztikus kis világába, s azt mondjuk: Irgum-Burgum Benedek házasodni készül, akkor ez roppant szórakoztatja. Ez már a mese birodalma: benne az élet tényei, jelenségei fantasztikus mezben kergetőznek, a fantasztikum a gyermekhez közelhozza a tőle távol eső dolgokat. Ragyogóan szórakozik ebben az otthonos világban, s ebből bontogatja ki a valódit.

Veress Zoltán verses meséi (*Irgum-Burgum Benedek, Tóbiás és Kelemen, Rongy Elek, a példakép*) példaszerű eredmények: világuk színe és fonákja (valóság—fantasztikum) olyan játékos harmóniában tűnik át egymásba, amely minden igényt kielégít.

Meggyőződésem, hogy a megismerés drámájával — minden filozófiák sarkkövével — gyermekkorunk meséiben találkozunk először. A mese fantasztikumában pedig ma is mélyebb dolgokat sejtek, melyek a legsúlyosabb mondandójú, kérdésfeltevésű irodalomhoz képezek azt kötni.

Képeletünk, a fantasztikum erejével, meséivel neveljük gyerekeinket, tápláljuk beléjük valóságunkat, s mihelyt számunkra az ilyen kérdésessé, problematikussá vált, ez meg fog látszani meséinken is. Azt hiszem, az az igazán nagy mese, igazi (gyermek)irodalom, amely a fantasztikummal annak kétélűségét, a megismerés drámaiságát is közvetíteni tudja a gyermekvilág felé. Gondjaink társává tesszük a gyereket, mély problémák irodalmává meséit. A fantasztikum önmagában hordozza a lehetőséget, csak nagyon kevésszer aknázzák ki.

Amikor azon töprengünk, hogy amit tapasztalunk, az valóságos-e vagy nem, hihető-e, vagy nem (a fantasztikum ismerve), akkor tudatunkat, gondolkodásmodunkat is vizsgálat tárgyává kell tennünk. Csak így foglalhatja el helyét a fantasztikum az ember világában, töltheti be társadalmi és irodalmi szerepét: átlépni a megszokottat, közismertet, banálist. Lehet tehát impulzus, amely tovább lök a megismerés útján, az egyetemes valóság kiaknázása felé.

Fodor Sándor Csipike-regénye a *képelet ember- és világgazdagító útjának története*, fantasztikumja pedig önvizsgálat. Egy kis erdei táj — „térképe“ a könyv elején —, benne Csipike. Ebben a keretben talál érdekességdús világra a gyermekolvasó. S itt, e csöppnyi erdőrészen tombolja ki magát a képelet, egész a „világrengetésig“. Csipike okosságának, fantáziájának teremtvényével, a Rettenetes Réz Úr hatalmas erejével uralkodni próbál, hogy a mese végén, ugyan-csak képelete erejével, megnövesse magát óriássá, a világot is óriássá, s boldog legyen. (Beveszi a tudós Bagoly készítette Góliát-port, a tudomány ereje révén óriásira növekedik, eltíporhatna mindent, de nem teszi. Szétszórja a Góliát-port, hogy megnövekedjék a világ is. Csakugyan, „visszaállnak“ az arányok, s ő boldog „óriás“ egy „óriás“ világban, amelyet ő tett azzá.) Holott *semmi sem változott*. Mégis telítettebb, gazdagabb, boldogabb lett minden. A művészi képelet, a játék, a művészet, a mese győzelme ez.

Nem tudom, lesz-e messzehangzó sikere, de abban biztos vagyok, hogy Csipike története korunk egyik szép meséje, irodalmunk kimagasló alkotása.

Öröm, hogy a gyermekeknek szánt irodalmi művek sokaságában néha olyanokra is bukkanunk, melyekből az Irodalom és a Kor néz vissza ránk.